

„Az Akadémia második alapítója”

A Vigyázó-vagyon és a Magyar Tudományos Akadémia

1928 augusztusának első napjaiban az újságok vezető híre volt, hogy a Bécsben meghalt gróf Vigyázó Ferenc egész vagyonát a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta. A lapok – nyári akadémiai szünet lévén – a fővárosban tartózkodó neves akadémikusok véleményét kérdezték: mit fog kezdeni az Akadémia a hatalmas örökséggel? A Magyar Hírlapnak Herczeg Ferenc nyilatkozott: A Vigyázó-örökség lehetővé fogja tenni, hogy az Akadémia azokat a műveket, szakfolyóiratokat, amelyek a háború óta szünetelnek, ismét megjelentethesse. Új pályadíjakat tűzhetnek ki, hiszen a régiek az utóbbi időben már csak erkölcsi elismerést jelentettek. Herczeg Ferenc szerint nincs az a pénz, melyet ne lehetne haszonnal elkölteni a magyar tudomány szolgálatában. Az interjút készítő Zsolt Béla azzal a megjegyzéssel zárta a cikket, hogy a hagyaték jövedelméből külföldön dolgozó magyar tudósoknak lehetővé kellene tenni az itthoni tudományos munkát, nehogy a külföldi magyar felfedezéseket a német és angol tudomány könyvelje el diadalai sorában.

Szinnyei József helyettes főtitkár a Budapesti Hírlapnak nyilatkozva egészen sötét képet festett az Akadémia anyagi helyzetéről. A tudós testület gondjai akkorára nőttek, hogy évente csak egy-két értekezést tud kiadni, be kellett szüntetni a külföldi folyóiratok előfizetését és a külföldi szakmunkák beszerzését is. A pénztelenség akkora lett, hogy a könyvtár még a könyvek bekötetésére sem gondolhatott. A Vigyázó-vagyon lehetővé fogja tenni, hogy az évek óta kéziratban heverő műveket kiadják, s a tudományos életbe eddig még nem látott pezsgést vigyenek. A Vigyázó-vagyon ugyanis olyan hatalmas, hogy az MTA gazdagodása egyedülálló a világ tudományos intézetei között, nyilatkozta bizakodóan Szinnyei József.

Az újságok óriási – 60 millió pengőt is elérő – vagyonról írtak, és az Akadémia jövőbeli anyagi lehetőségeit a Nobel-díjakat osztó svéd akadémiaéhoz hasonlították. Az MTA főtitkára, Balogh Jenő azonban már tudta, hogy a Vigyázó-

hagyaték a nagy öröm mellett gondot is fog okozni. 1928. július 31-én felkereste őt Vigyázó Ferenc két ügyvédje: Péteri Ferenc és Vályi Lajos. Balogh Jenő ebből a beszélgetésből eléggé kusza képet kapott a hirtelen elhunyt és a dolgait elrendezni nem tudó Vigyázó Ferenc hagyatékáról. Az ügyvédek közölték, évek óta tudják, hogy a gróf az MTA-t óhajtotta általános örökösévé tenni, de általában főleg „nagy nemzeti célról” beszélt nekik. Vázlatosan ismertették a főtitkárval a hagyaték tartalmát, amely Vigyázó Ferenc saját vagyonából, az atyjától – gróf Vigyázó Sándortól – örökölt vagyonból és édesanyja, gróf Vigyázó Sándorné báró Podmaniczky Zsuzsanna hagyatékából állt. A hagyaték miatt Vigyázó Ferencet évek óta perelték rokonai. Balogh Jenő levélben tájékoztatta a Szepességben, berzevicei birtokán szabadságát töltő Berzeviczy Albertet, a Magyar Tudományos Akadémia elnökét a hagyaték ügyéről, és egyben kérte, hogy a lehető legrövidebb időn belül hívjon össze rendkívüli igazgatótanácsai ülést.

Vigyázó Ferenc augusztus 6-ai, rákoskeresztúri temetésén Vargha Gyula másodelnök, Balogh Jenő főtitkár, Szabolcska Mihály tiszteleti tag és Szinnyei József helyettes főtitkár képviselte az Akadémiát. A tudós testület koszorúját a Pásztory virágkereskedéstől rendelték, babérszörű volt pálmával és nemzeti színű szalaggal, „Bojári Vigyázó Ferenc grófnak a Magyar Tudományos Akadémia” felirattal. Az Akadémia nevében Vargha Gyula mondott lírai, érzelmes búcsúbeszédet, amelyet így fejezett be: „Magányos vándor, ki megtépett vitorlákkal érkezte a révbe, midőn a magyar szellemi élet legfőbb képviselőjét, a Magyar Tudományos

Akadémiát tetted örökösöddé, mint az egész nemzet halottja térsz sírodba.”

A következő napokban Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki tiszteleti és igazgató tanácsi tagja is volt az MTA-nak, cikket jelentetett meg Temetés után címmel a Pesti Naplóban. Ebben Vigyázó Ferencet példaként állította Magyarország vagyonos polgárai elé. E nehéz időkből nem elég beszélni, a hazáért szót árasztani. Ma tenni kell, és adni kell, kinek miye van: földet, pénzt, eszméket, és főleg munkát, sok munkát. Vigyázó Ferenc példaadását még fontosabbnak tartja, mint az alapítványt, „mostanában ugyanis szűkiben vagyunk a nagy mecénásoknak”. Klebelsberg ebben az írásában is, valamint a Budapesti Hírlapnak adott nyilatkozatában is cáfolta, hogy meg akarná szüntetni az Akadémia államsegélyét és be akarna avatkozni az Akadémia belső életébe. Szándékai egészen mások. Ha az Akadémia a Vigyázó-vagyonból meg tud élni, akkor arra fogja kérni vezetőit, hogy az államsegélyt a régi alapítványok értékének helyreállítására fordítsa. Nincs annál veszélyesebb dolog, mint amikor az állam beavatkozik a tudománypolitikába. A hagyaték ügye őt elsősorban mint akadémiai tagot érdekli.

Az Akadémia igazgató tanácsa augusztus 18-án rendkívüli ülést tartott a Vigyázó-hagyaték-ról. Jóváhagyták, hogy a hagyaték utáni adókat és egyéb tartozásokat kifizessék. Balogh Jenő főtitkár aggodalmát fejezte ki, hogy a Közalapítványi Királyi Ügyigazgatóság esetleg be kíván avatkozni az alapítvány kezelésébe. Az ülésen Klebelsberg Kunó – mint az ügyigazgatóság felettese – kijelentette, hogy az MTA vagyonát – benne az alapítványokat – eddig is autonóm módon kezelhette. Ezért már kiadta az utasítást, hogy az ügyigazgatóság a Vigyázó-alapítvány ügyével ne foglalkozzon. A miniszter az Akadémia megnyugtatóra kijelentette, hogy az akadémiai alapítványok tekintetében nem tartja magát illetékesnek. A nagyobb biztonság kedvéért törvényjavaslatot is hajlandó előterjeszteni, hogy az Akadémia javára tett alapítványok nem esnek a közalapítványi ügyigazgatóság ügykörébe. A miniszter azt is megerősítette, hogy nincs szándékában az Akadémia államsegélyét megszüntetni. A Vigyázó-vagyon kezelésére az igazgató tanács két bizottságot alapított: egyet a vagyon kezelésére, egy másikat a jogi kérdések megoldására. A két új bizottságot és azok műkö-

dési körét még 1928-ban beiktatták az Akadémia ügyrendjébe. Eszerint a Vigyázó-vagyon kezelését a gazdasági bizottság intézi, a jogi bizottság szükség szerinti tanácsainak segítségével.

Az Akadémia vezetése féltékenyen örködött az intézmény autonómiája felett. Ezért nem meglepő, hogy nem érték be a vallás- és közoktatásügyi miniszter szóbeli ígéretével. Berzeviczy Albert írásban is garanciát kért: az állam nem fog beavatkozni a Vigyázó-vagyon kezelésén keresztül az Akadémia belső ügyeibe. Klebelsberg néhány héten belül írásban is kijelentette, hogy az akadémiai alapítványok tekintetében nem érzi magát illetékesnek, a Vigyázó-alapítványok kezelésébe nem kíván beleszólni és ennek az értelmében értesítette a közalapítványi ügyigazgatóságot is. Az Akadémia minden politikai vagy kormányzati befolyástól való függetlensége fontos tudományos és kultúrpolitikai érdek.

A nyári szünet utáni első akadémiai ülést – 1928. október 1-jén – Vigyázó Ferenc emlékének szentelték. Megnyitó beszédében Berzeviczy Albert Vigyázó Ferenc tettét az Akadémiát megalapító Széchenyié mellé helyezte. Visszatérő jelző lett ezekben a hónapokban: Vigyázó Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia második alapítója. Három, az Akadémia kegyeletét kifejező javaslatot terjesztett elő: gróf Vigyázó Sándor és Ferenc nemes emlékét örökítsék meg az összes ülés jegyzőkönyvében; az ülés utasítsa az elnökséget, hogy készíttesse el Vigyázó Ferenc portréját, és azt helyezze el az Akadémia palotájában; a fővárosi közmunkatanácsnál pedig kezdeményezzék, hogy „előkelőbb utcáink” valamelyikét Vigyázó Ferencről nevezzék el. Az egyhangúlag elfogadott javaslatokon később csak annyiban módosítottak, hogy festmény helyett mellszobor készült. Utcát is hamarosan kapott Vigyázó Ferenc. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1929 februárjában értesítette a Magyar Tudományos Akadémiát, hogy a palotájának közvetlen közelében fekvő Béla utcát gróf Vigyázó Ferenc utcának nevezték el.

Említettem, hogy Vigyázó Ferenc ügyvédei már augusztus első napjaiban jelezték, a Vigyázó-hagyaték átvétele nem lesz egyszerű feladat. Ez hamarosan be is bizonyosodott: Vályi Lajos – akit Vigyázó Ferenc után az Akadémia is szolgálatába fogadott – jelentése szerint a Vigyázó-hagyatékkal együtt 34 pert is „örökölt” a Magyar Tudományos Akadémia. E perek többsége

tyúkpernek tekinthető, de volt közöttük kettő, amely komolyan érintette az Akadémia érdekeit. Ezek az úgynevezett köteles részi perek voltak. Ezeket egyik oldalról báró Harkányi János és György – báró Podmaniczky Zsuzsanna első házasságából származó fiai indították az anyai vagyontól köteles rész címén járó vagyonszert. A másikat gróf Bolza Pál indította, – lánya, az akkor még kiskorú Bolza Marietta nevében – mind a Podmaniczky Zsuzsanna, mind a Vigyázó Sándor vagyontól való köteles részért. Az Akadémia jogi bizottságának tagjai – Staud Lajos és Nagy János nyugalmazott kúriai tanácselnökök – világossá tették, hogy az Akadémia számára a kiegyezés az egyetlen járható út. Nagy áldozatokkal jár ugyan, az Akadémia számára mégis előnyös lesz, ha a peres felek aláírásukkal elismerik gróf Vigyázó Ferenc végrendeletének érvényességét, hogy az MTA az örökséget birtokba vehesse. Idegfeszítő, több mint egy évig tartó tárgyalássorozat után az Akadémia megegyezett az örökösökkel: a köteles részre jogosítottaknak mintegy 10 millió pengőt fizettek ki – készpénzben és ingatlanokban – az összesen 27 és fél millió pengőre becsült Vigyázó-vagyontól. Ehhez még hozzávehetjük a 750 ezer pengős örökösödési illetéket, tehát az Akadémia a Vigyázó-vagyon eredeti értékének mintegy 40 százalékát elveszítette. A megegyezés következtében azonban teljes joggal birtokba léphetett: a Pesti Központi Járásbíróság 1930. június 3-ai ítéletében kimondta az MTA általános öröklését. Az Akadémia jogászai a tulajdonjog telekkönyvbe történő bejegyzésénél mellőzni javasolták az alapítvány megjelölést – úgy látszik, a vallás- és közoktatásügyi miniszter szóban és írásban tett ígéretét sem tartották elegendő biztosítéknak – ezért a telekkönyvbe az MTA „gróf Vigyázó Sándor és Ferenc emlékéért”, illetve az anyai eredetű vagyonnál „gróf Vigyázó Sándorné, született báró Podmaniczky Zsuzsanna úrnő emlékéért megörökítő törzsvagyona” bejegyzés került.

A Vigyázó-örökség híre már 1928 őszén sorra érkeztek javaslatok az Akadémiához, mire költsék a hatalmas vagyont. A Magyar Úrinők Egyesülete 5-6 ezer pengős alapítvány létrehozását kérte akadémiai tagok elaggott hozzátartozóinak megsegítésére, míg Sárosi Bella újágíró idős írók és írónők megsegítését kérte. Kosztolányi Dezső is eljuttatta javaslatait Balogh Jenő főtitkárhoz. Levele sajnos nem maradt fenn, a

főtitkár válaszából azonban tudható, hogy Kosztolányi a trianoni békediktátummal elszakított magyarság nemzeti művelődésének elősegítésére tett javaslatot.

A tudományos élet képviselőinek élénk érdeklődése miatt 1928 őszén Balogh Jenő főtitkár körlevélben tájékoztatta akadémikus társait a Vigyázó-hagyatékról, arról, hogy a vagyon nagysága még meghatározhatatlan, s nagyban függ a folyamatban lévő perek eredményétől. Ettől függetlenül az Akadémia 1928. november 26-ai összes ülésén a tudományos kutatások támogatására és az igények véleményezésére bizottságot hoztak létre a három osztályból delegált tagoknak és a vidéki egyetemek küldötteinek részvételével. Ez az eseti tudományos bizottság 1929. január 7-én tartotta első ülését. A résztvevők egyetértettek abban, hogy a Magyar Tudományos Akadémia munkakörét új, nagy ággal kell bővíteni, a tudományos kutatások irányításával és támogatásával. Az Akadémia a Vigyázó-vagyon birtokában szerette volna visszaszerezni az első világháború után elveszített irányító, tudományszervező pozícióját. A bizottság véleményezésre szétosztotta az Akadémiához érkezett kérelmeket három albizottságnak, ezek már annak tudatában végezték munkájukat, hogy a Vigyázó-vagyontól egyelőre csak 30 ezer pengő fordítható tudományos célra. Az Akadémiai Értesítő nagy terjedelemben számolt be az albizottságok tárgyalásairól. Minden bizonnyal a felfokozott várakozások és az ehhez képest csekély anyagi lehetőségek okozták, hogy ez a tudományos bizottság különösebb eredmény elérése nélkül, csendben befejezte működését. Pedig az egyik legígéretesebb tudományszervezői kezdeményezésnek indult.

A már birtokba vett két Vigyázó-vagyont – Vigyázó Ferenc végrendeletének meghagyása értelmében – elkülönítve kezelték az Akadémia költségvetésén belül. A vagyon jövedelmei meglehetősen állandóságot mutatnak, félmillió és 600 ezer pengő körül jártak évente. Csak a háborús években emelkedtek a bevételek, 1942-ben csaknem 900 ezer pengő aktívummal zárták az évet. Mennyit profitált az Akadémia mint tudós testület a Vigyázó-hagyaték jövedelmeiből? A vagyon körüli bizonytalanságok miatt eleinte évi 100 ezer pengőt használtak fel címzetten tudományos célokra. Később az összeg jelentősen – átlagosan 200 ezer pengőre – emelkedett, míg 1944-re

már 300 ezret tervezett be Voinovich Géza főtitkár. A második világháborúig összesen több mint 2 millió pengőt fordított az MTA célzottan tudományos célra a két Vigyázó-vagyonból. Ez az összeg valószínűleg több is lehetett, mert a humán kutatásokra fordított pénzek egybeolvadtak az Akadémia évi rendszeres államsegélyével. A természettudományos kutatásokra fordított összegek nagyságrendjét Gergely Pál kutatásaiból ismerjük, 1929-től összesen 210 ezer pengőt adtak ki erre a célra. Ez nem látszik éppenséggel soknak, de ebben nincs benne az Akadémia által kiadott művek költsége. A Vigyázó-jövedelmekből tudományos célra fordított összegek másik felhasználási módja ugyanis nagyobb és költségesebb művek kiadása volt. Így jelenhetett meg többek között az Archivum Rákócianum 12. kötete, II Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okmánytára Lukinich Imrétől; Degen Árpád nagy német nyelvű műve, a Flora Velebica, vagy Teleki József Hunyadiak kora című munkájának folytatásaként Fekete Nagy Antaltól Trencsén vármegye és Szabó Istvántól Ugocsa megye történeti földrajza.

Mára már teljesen elfeledett, de abban az időben is bizalmasan kezelt tény volt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a Vigyázó-vagyon jövedelméből közművelődési és tudományos célú támogatást nyújtott az elszakított területen élő magyar nemzetrészeknek. A Vigyázó Ferenc által létesített Vigyázó Sándorné Podmaniczky Zsuzsanna örökalkapítvány 7. pontja értelmében az általa hagyományozott vagyon jövedelmének 40 százalékát az „Akadémia bölcs belátása szerint” nemzeti célra kellett fordítani. Balogh Jenő „szigorúan bizalmas” megjegyzéssel ellátott emlékeztetője szerint az MTA Gazdasági Bizottsága megállapította, hogy nemzeti célnak kell tekinteni az elszakított területen lakó magyarság támogatását, különösen magyar iskolák, *könyvtárak* (kiemelés: a szerk.), egyéb kulturális intézmények – múzeumok, internátusok – segélyezését.

Ugyancsak segíteni kell az ott megjelenő és nagy pénzügyi nehézségekkel küzdő magyar tudományos vagy irodalmi folyóiratokat. Támogatni kell az utódállamokban élő tehetséges, szorgalmas, kifogástalan magaviseletű ifjakat tanulmányaik folytatásában, és törekedni kell arra, hogy majd szülőföldjükön maradván, a magyarság szorgalmas, képzett és rátermett munkásaivá nevelkedjenek. A nemzeti szempontból jelentős

kiadványok nyomdai költségeit vagy szerzői tiszteletdíját, pl. az Etymologiai Szótár kinyomtatását, szintén ebből a nemzeti célú alapról kell fedezni.

Az összegek odaítéléséről az Igazgató Tanács, illetve az erre a célra az Akadémia elnöke vezetése alatt működő bizottság döntött. A Vigyázó-vagyonkezelés iratainak erre vonatkozó része erősen töredékes, a nyilvános, kinyomtatott vagyonmérlegben pedig legfeljebb bújtatva szerepelnek az összegek. Ezért nem tudjuk pontosan megmondani, hogy összesen mennyit juttatott az utódállamok magyarságának az MTA, azt azonban rekonstruálni lehet, hogyan működött a támogatás. Az esetek egy részében az Akadémia konkrét kéréseket támogatott, a megítélt összegeket akadémiai tagokon vagy megbízható személyeken keresztül közvetlenül juttatták el az érintettekhez. Más esetekben – és úgy látszik, gyakrabban – a miniszterelnökség munkatársa, többször Papp Antal helyettes államtitkár, vett át az Akadémiától jelentősebb összeget. Ekkor valószínűleg a miniszterelnökség döntött a pénz szétosztásáról.

A támogatott célok és személyek széles körére néhány példa: Támogatásban részesítettek erdélyi folyóiratokat, az Erdélyi Irodalmi Szemlét és a Pásztortüzet, valamint ezer pengőt juttattak a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve szerkesztőinek. Segélyezték a csehszlovákiai, felsőtúri római katolikus iskola és templom építését, de jutott pénz, Ravasz László püspök közreműködésével, az erdélyi református iskoláknak is. Az 1930-as évek elején Horánszky Lajos, a Kisfaludy Társaság tagja kezdeményezte, hogy Madách Imre elhanyagolt sírja helyett méltó nyughelyet állítsanak Alsósztrégován. A kezdeményezéshez állami szervek, intézmények is csatlakoztak, meghagyva a magánakció látszatát, tudván, hogy a csehszlovák hatóságok így engedékenyebbek lesznek. Az MTA 3700 pengővel járult hozzá a 14 ezer pengős összköltséghez. Az Erdélyi Férfiak Egyesülete kérésére ezer pengővel segítette az Akadémia Móricz Miklós Az erdélyi föld sorsa című, a romániai földreform magyarságra káros hatását bemutató munkájának angol fordítását. Jancsó Benedek ajánlására kapott 1930-ban Domokos Pál Péter kézdivásárhelyi tanár 300 pengő segélyt a csángók közötti nyelvtudományi és etnográfiai kutatásaira. Ugyancsak akadémiai támogatással je-

*Francia hórászkönyv
Vigyázó Ferenc könyvtárából*

lent meg Domokos Pál Péter Moldvai magyarság című – első – könyve. A nyomdai költségekre 1500 pengőt küldtek számára, gróf Mikes Árminné által. 1933-ban vásárolt meg nemzeti érdekből az Akadémia egy erdélyi családi levéltárat, a Hatfaludy-levéltárat, melyet az Országos Levéltárban helyeztek el, a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonjogának fenntartásával. Jó néhány példát lehetne még hozni, milyen szerteágazó volt az Akadémiának a trianoni határokon kívül rekedt magyarságot támogató tevékenysége, de a teljes képhez fel kell kutatni a miniszterelnökség levéltárában fellelhető dokumentumokat is.

A második világháború után az Akadémia pénztökéje és értékpapírjai pillanatok alatt elértektelenedtek. Az 1945. évi földreform a Magyar Tudományos Akadémia birtokait – amelyek csaknem teljes egészében a Vigyázó-hagyatékából származtak – is érintette. Az állam teljes terjedelemben kisajátította és a földosztás során felhasználta azokat. Az Akadémia vezetése a kormányhoz fordult, felhívva a figyelmet arra,

hogy a birtokok jövedelmének elvesztése esetén nem tudják a magyar tudományban és közéletben játszott szerepet a továbbiakban betölteni. Azt kérték, hogy az Akadémia gazdaságai, mint mintagazdaságok, maradjanak továbbra is saját kezelésben, a birtokok jövedelme továbbra is tudományos célokat szolgáljon. Az államfői szerepet ideiglenesen betöltő Nemzeti Főtanács nevében Zsedényi Béla válaszolt az Akadémia kérésére: helyeslik és kívánják, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a földbirtokrendezés során elszenvedett káraiért olyan mértékű kárpótlást kapjon – rendszeres államsegély formájában –, amely tudományos munkásságának akadálytalan folytatását biztosítja. Azaz: a birtokokat az Akadémia semmiképpen nem kaphatja vissza. Később hasonlóképpen válaszolt Veres Péter, az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke is. Hangsúlyozta, hogy elismeri és értékeli az MTA fennmaradásához és zavartalan működéséhez fűződő rendkívüli kulturális érdekeket, de „a pénzügyi fedezetnek birtokpolitikai úton való biztosítására gyakorlati megoldási módozatot nem lát”. Nem sokára házas ingatlanait is elveszítette az Akadémia. Rákoskeresztúr elöljárósága még 1945-ben bejelentette igényét a Vigyázó-kastélyra. Az Igazgató Tanács 1947 elején úgy döntött, hogy véglegesen lemond a romos kastélyról, amely a községé lett. 1947-től a kommunista párt fokozatos hatalmi térnyerését a magántulajdont korlátozó intézkedések kísérték. Ezek közül több a háztulajdonosokat, így a Magyar Tudományos Akadémiát is, sújtotta. Hasonlóan a fővárosi ingatlanok többségéhez az Akadémia házai is rendkívül rossz állapotban voltak az ostrom után. Jövedelmük még a fenntartáshoz sem volt elég, nemhogy a háborús károk teljes eltüntetéséhez. Ebben a helyzetben az Akadémia vezetése kénytelen volt elfogadni a Gazdasági Főtanács „javaslatát”: az ingatlanok kezelését bízzák a Közületi Ingatlanok Központjára. Az Igazgató Tanács 1949. május 6-ai ülésén döntött: az Akadémia palotája és az Arany János u 1. számú ház kivételével a KIK kezelésébe adják az Akadémia házait. Tehát húsz évvel a Vigyázó-örökség átvétele után a Magyar Tudományos Akadémia a Vigyázó-könyvtár és a műkincsek kivételével a Vigyázó-vagyont elveszítette.

Mázi Béla